

विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्ता विकासात उपचारात्मक अध्यापनाचे महत्त्व

कु सुरेखा रघुनाथ फुलझेले¹

पीएच. डी. संशोधिका

एम.ए. (इतिहास) एम. एड, सेट (शिक्षण)

पदव्युत्तर शिक्षण विभाग, नागपूर

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

प्रा डॉ. वंदना पी. बेंजामीन 2

प्राचार्य, पीएच. डी. मार्गदर्शिका

बी.एस.सी. एम.ए. (इंग्रजी, समाजशास्त्र)

एम.एड. पीएच.डी. (शिक्षण, इंग्रजी)

शांतीनिकेतन, शिक्षण महाविद्यालय, नागपूर

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

सारांश:

शिक्षणाच्या बाबतीत महाराष्ट्र राज्य संपूर्ण देशामध्ये प्रगतशील राज्य म्हणून गणले जाते. त्यामुळे या राज्यात शिक्षण क्षेत्रात जे जे घडले त्यांची नोंद राष्ट्रीय पातळीवर घेतली जाते. असे असले तरी राज्यात प्राथमिक शाळेत शिकत असलेल्या बराचशा मुलांना लिहिता वाचता येत नाही.

मुलांना लिहिता वाचता येणे हेच केवळ शिक्षणाचे उद्दिष्ट नसून ज्या वर्गात मूल शिकत आहे. त्या वर्गातील क्षमता त्याने प्राप्त केल्या पाहिजे. असे अपेक्षित आहे. म्हणूनच लेखन वाचना नंतरची पायरी म्हणजे त्यांच्या वर्गाच्या संपादित क्षमता नियमित तपासणे व विद्यार्थ्यांनी वर्गास सुसंगत अध्ययन क्षमता संपादित केल्याची खात्री करणे होय. वर्ग निहाय अध्ययन क्षमता प्रत्येक बालकात निर्माण करण्याच्या हेतूने राज्यात शैक्षणिक गुणवत्ता विकास कार्यक्रम सुरु करण्यात आला.

कळ शब्द :- विद्यार्थी, शैक्षणिक, गुणवत्ता, विकास उपचारात्मक, अध्यापन

प्रस्तावना:

सन 2005-2006 या वर्षात स्थानिक स्वराज्य संस्थेच्या शाळेतील सर्व विद्यार्थ्यांच्या क्षमता तपासण्यासाठी शैक्षणिक गुणवत्ता विकास कार्यक्रमांतर्गत पायाभूत चाचणी आयोजित करण्यात आली होती. व त्यानंतर शैक्षणिक गुणवत्ता विकास कार्यक्रम हा 19 डिसेंबर 2005 रोजी अंमलात आला.

हा कार्यक्रम अभ्यासात मागे पडलेल्या विद्यार्थ्यांकरिता आहे. अभ्यासात मागे पडलेल्या विद्यार्थ्यांना शिक्षकांनी अधिक वेळ देणे व त्यांना न समजलेला अभ्यासक्रम सरावाद्वारे समजावून देणे व त्यांच्या अध्ययन क्षमता विकसित करणे होय.

विद्यार्थ्यांला केवळ वाचन, लेखन व गणित येणे एवढेच महत्वाचे नाही. तर निरनिराळ्या वर्गातील विद्यार्थ्यांना त्यांच्या वर्गात अभिप्रेत असणाऱ्या अभ्यास अवगत होणे आवश्यक आहे. त्यामुळेच राज्याने शैक्षणिक गुणवत्ता विकास कार्यक्रम सुरु केला. या कार्यक्रमाची सुरुवात म्हणून सर्व मुलांची पायाभूत चाचणी घेण्यात आली. या चाचणीत काही मुले अपात्र ठरली. पायाभूत चाचणीत अपात्र ठरलेल्या सर्व विद्यार्थ्यांसाठी विशेष अध्यापनाची सोय करणे आवश्यक होते. शासनाने या विद्यार्थ्यांसाठी दि. 12/06/2006 ते 11/07/2006 पर्यंत विशेष उपचारात्मक अध्यापन वर्ग सुरु करण्यात आले. पायाभूत चाचणीत अपात्र ठरलेल्या या विद्यार्थ्यांच्या अभ्यासाचा सराव नियमितपणे घेणे. व वर्गातील एकही विद्यार्थी पायाभूत अभ्यासात मागे राहणार नाही याची दक्षता घेण्यात येईल.

प्राथमिक शिक्षण हे पुढील सर्व शिक्षणाचा पाया आहे. हा पाया मजबुत आणि दर्जेदार हवा. प्राथमिक शिक्षण म्हणजे गांधीजींच्या मते जीवन शिक्षण होय. थोडक्यात प्राथमिक शिक्षण म्हणजे एका अर्थाने व्यक्तीच्या जीवनाचाच पाया होय. हा पाया भक्कम असेल तरच पुढील जीवन यशस्वीपणे जगणे शक्य आहे.

हा जीवन जगण्याचा पाया भक्कम व दर्जेदार होण्यासाठी म्हणजेच दर्जेदार प्राथमिक शिक्षण जन-सामान्यापर्यंत पोहचविण्यासाठी स्वातंत्र्यात्तर काळात देशात आपल्या राज्यात भरीव कामगिरी झालेली आहे.

ग्रामीण किंवा अतिदुर्गम भागातही आज मुलांना त्यांच्या राहत्या घरापासून एक कि.मी. परिसरात प्राथमिक शाळेची सोय उपलब्ध करून दिलेली आहे. गाव तिथे शाळा इमारत झालेली आहे. 'सर्व शिक्षा अभियान' योजनेतून 1 ली ते 8 वी इयत्तामधील सर्व विद्यार्थ्यांना मोफत पाठ्यपुस्तके पुरविली जात आहे. शाळा शाळांमधून अध्ययन अध्यापन साहित्याची रेलचेल आहे. इयत्ता 1 ली ते 8 वी च्या विद्यार्थ्यांना माध्यम भोजन दिले जात आहे. आदिवासी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांना उपस्थिती भत्ता दिला जात आहे. गरीब मागासवर्गीय मुलांमुलींना गणवेश व लेखन साहित्य मोफत पुरविले जात आहे. विद्यार्थ्यांना शिक्षणात गोडी वाटावी, त्यांच्या शैक्षणिक गरजा पूर्णशाने भागाव्यात, एकुणच विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता वाढावी. यासाठी वरील सर्व सोयीसुविधा स्थानिक स्वराज्य शाळांना पुरविण्यात आलेल्या आहेत.

शैक्षणिक गुणवत्ता विकास कार्यक्रमाची उद्दिष्टे :-

- 1) 6 ते 14 वयोगटातील मुलांची 100 टक्के नोंदणी करणे.
- 2) सर्वकष प्रयत्न केल्यानंतर शाळेत दाखल होऊ न शकणाऱ्या मुलांपैकी 100 टक्के मुलांना शिक्षणाच्या नाविण्यपूर्ण पर्यायी व्यवस्थेत दाखल करणे.
- 3) पटनोंदणी झालेल्या मुलांची शाळेत 100 टक्के उपस्थिती ठेवणे.
- 4) प्राथमिक स्तरावरील सर्व विद्यार्थ्यांना लेखन वाचन व साध्या गणिती प्रक्रिया निश्चितपणे करता येणे.
- 5) प्रत्येक वर्गातील 100 टक्के विद्यार्थ्यांना वर्गास अनुरूप निर्धारित केलेल्या अध्ययन क्षमता अवगत करून देणे.
- 6) विद्यार्थ्यांची सर्वांगीण गुणवत्ता याचा अर्थ विद्यार्थ्यांचा भावनिक, शारिरीक, बौद्धिक विकास व पर्यावरण तसेच सामाजिक जाणिव जागृती असा असल्यामुळे त्या संदर्भातील नवनविन उपक्रमाचे नियोजन व आयोजन करणे.

उपचारात्मक अध्यापन:

आधुनिक शिक्षण शास्त्रात उपचारात्मक शब्दाचा वापर औषध म्हणून केला जातो. जसे रोगांवर उपचार करून चांगले आरोग्य मिळते. त्याच प्रमाणे उपचारात्मक अध्यापन करून शिक्षक जे विद्यार्थी अभ्यासात मागे आहेत. त्यांना इतर विद्यार्थ्यांबरोबर आणण्याचा प्रयत्न करतात. उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये असलेली कमतरता, तृटी, दोष दूर करता येतात. व त्याचा शैक्षणिक विकास घडवून आणता येतो.

उपचारात्मक शिक्षण हे खरोखर उत्तम शिक्षण आहे. विद्यार्थ्यांना वास्तविक स्थितीचे दर्शन घडविता येते. आणि त्यांच्यात असलेली कमतरता दूर करून शैक्षणिक विकास करता येतो.

उपचारात्मक अध्यापनाचे उद्दिष्ट्ये :-

विद्यार्थ्यांमध्ये असलेल्या तृटी, दोष, कमतरता दूर करून त्यांच्या शैक्षणिक विकास होण्याचा दृष्टीने केलेले कार्य म्हणजेच उपचारात्मक शिक्षणाचे उद्दिष्ट आहे. जेव्हा पर्यंत विद्यार्थी शारीरिक दृष्ट्या, सामाजिक दृष्ट्या सफलता पूर्वक उपचार करणार नाही. तेव्हा पर्यंत तो दोषमुक्त होणार नाही.

उपचारात्मक अध्यापनात कारणांचा शोध लागल्यानंतर ती कारणे नाहीशी कशा प्रकारे येतील हे प्रमुख असते.

- 1) विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणातील तृटी, दोष दूर करणे.
- 2) विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानासंबंधीत सर्व दोष पूर्णपणे दूर करणे.
- 3) विद्यार्थ्यांना दोषपूर्ण अध्ययन सवयी पासून दूर करणे.
- 4) विद्यार्थ्यांना अभ्यासात रुची, आवड, निर्माण करणे.
- 5) विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करणे.
- 6) विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढविणे.
- 7) विद्यार्थ्यां मधील नुन्यगंड दूर करणे.

उपचारात्मक अध्यापनाचे स्वरूप :

भारतासारख्या विकसनशील देशात शिक्षणातील स्थगित व गळती हा मोठा प्रश्न आहे. त्याचे मुळ कारण म्हणजे विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनातील मागासलेपणा होय. काही विद्यार्थी नेहमीच्या शिक्षणातून आपली प्रगती करू शकत नाही. त्यामुळे शैक्षणिक सवलती आणि मानवी शक्ती वाया जाते. हे काही प्रमाणात आपण उपचारात्मक अध्यापन पध्दतीच्या साहाय्याने कमी करू शकतो. त्यामध्ये विद्यार्थ्यांच्या लेखना विषयीच्या सुरुवातीच्या तृटीमध्ये सुधारणा करणे. त्याच्यामध्ये रुजलेल्या चुकीच्या संकल्पना दूर करणे. त्यांच्यामध्ये आत्मविश्वास वाढविणे. मानसिक दुर्बलतेमुळे त्यांच्या अध्ययनात येणाऱ्या अडचणी दूर करणे, त्यांना चांगल्या स्वाध्यायाच्या सवयी लावणे. त्यांच्या वागणुकीत बदल करणे. वर्गाच्या अभ्यासक्रमाद्वारे त्यांची योग्यता समृद्ध करणे. इत्यादी सुधारणा केल्या जातात. त्याचप्रमाणे संकल्पना तत्वे, नियम, यांचा उपयोजनांत तृटी असल्यास त्यात काही प्रमाणात बदल करता येते. विद्यार्थी नेमके कोणत्या बाबतीत मागासलेले आहेत. त्यांच्यामध्ये कोणती कौशल्य विकसित झाली नाहीत. हे लक्षात घेऊन त्यासाठी प्रयत्न करता येतात.

अध्यापनाचे नियोजन :

उपचारात्मक अध्यापनाची पूर्वतयारी करताना नैदानिक चाचणीचा विचार करून चुकांच्या कारणाचा संदर्भ शिक्षकांसह लक्षात घ्यावा लागतो. प्रथम स्वतःचे अध्यापन कौशल्य, अध्यापन पध्दती तंत्र या संदर्भात सखोल विचार करावा लागतो. स्वतःच्या आशयज्ञानाची समृद्धता वाढवावी लागते. आशय विश्लेषण पुन्हा तपासून ते अधिक सुक्ष्म कसे करता येईल याचा विचार त्यांना करावा लागतो. विवचारात्मक कार्यक्रम ठरवावा लागतात. अध्ययन अनुभवांची श्रेणीबद्ध मांडणी करावी लागते. अध्ययन प्रक्रियेवर भर देणारे अध्ययन अनुभव मिळावे लागतात.

उपचारात्मक अध्यापनात निदानामागील कारणाच्या स्वरूपावरून विद्यार्थ्यांचे गट पाडावे लागतात. काही वेळेस व्यक्तिगत अध्यापनाचे (वैयक्तिक मार्गदर्शन) नियोजन करावे लागते.

अध्यापन पध्दती :

उपचारात्मक अध्यापन पध्दतीमुळे शिक्षकांसाठी अध्यापनास दिशा मिळते आणि विद्यार्थ्यांना नेमके कोणते शैक्षणिक अनुभव दयायचे व कोणत्या अनुभवावर अधिक भर देणे आवश्यक आहे. हे लक्षात येते. शिक्षकांच्या वैयक्तिक मार्गदर्शनामुळे मंदबुद्धी विद्यार्थ्यांना आपली बुद्धीमत्ता वाढविण्यास अधिक चांगला प्रयत्न करता येतो. विद्यार्थ्यांच्या दोषांचे दिग्दर्शन करून पुढे त्यांच्या कडून ते पुन्हा होऊ नयेत म्हणून उपाय सुचविता येतात. या अध्यापनाद्वारे विद्यार्थ्यांमधील ज्ञानाचे अंतर दूर केले जाते. अध्ययन क्षमता कमी असणाऱ्या विद्यार्थ्यांना शिक्षकांकडून योग्य शिक्षण मिळावे याकरीता शिक्षकांनी विशेष प्रशिक्षण प्राप्त असावे लागतात.

उपचारात्मक अध्यापन पध्दती विचारपूर्वक निवडावी लागते. त्यामध्ये सोपी भाषा असलेली रंजकतेचा वापर विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन देणारी अध्यापनशैली असते. कृतीयुक्त अध्यापनाचा विचार केला जातो. नेहमीच्या अध्यापनात वरील बाबी दिसून येतात.

शैक्षणिक साहित्य:

उपचारात्मक अध्यापनाची कार्यवाही करताना प्रथम नैदानिक चाचणी व निरीक्षणतंत्राचा वापर करून विद्यार्थ्यांचे दोष उणीवा यांची यादी तयार करावी. दोष दूर करण्यासाठी अध्ययन अनुभूती व शैक्षणिक साधने यांची निश्चिती करावी. त्यानंतर दोषानुरूप विद्यार्थ्यांचे गट करावेत. अध्यापनाचे नियोजन करून प्रत्यक्ष अध्यापन करावे. त्यातून दोषांचे दिग्दर्शन करणे, उपाय सुचविणे, दोष दूर करण्याचे प्रयत्न करणे. इत्यादी प्रक्रिया कराव्या लागतात. शेवटी विद्यार्थ्यांमधील उणीवा दूर झाल्यात का, याची प्रविण्य चाचणी घ्यावी लागते.

उपचारात्मक अध्यापनात शैक्षणिक साहित्यांचा वापर अधिक करावा लागतो. अमुक्त संकल्पनाचे स्पष्टीकरण करण्यासाठी याची उपयुक्तता अधिक असते. वर्तमानस्थितीत शैक्षणिक साहित्यांचा वापर होत असल्याचे दिसून येत आहे.

शिक्षकांची भूमिका :

उपचारात्मक अध्यापनाचा सर्व स्तरांवर उपयोग केला पाहिजे. खालच्या वर्गातून आकलन उपयोजन अथवा कौशल्यात काही उणिवा, तूटी, दोष राहिल्यास वरच्या वर्गातील विषयांश समजणे कौशल्याचा विकास होणे अतिशय कठीण होते. एकाच इयत्तेतील सर्वच विद्यार्थ्यांची आकलन क्षमता समान पातळीत आणण्यासाठी उपचारात्मक अध्यापनाचे महत्त्व आहे. उपचारात्मक अध्यापनासंबंधी काही वेळा शिक्षक, पालक किंवा विद्यार्थी यामध्ये चुकीची कल्पना, विचार निर्माण होण्याची शक्यता असते. म्हणून त्यासंबंधी पुढील बाबी लक्षात घेणे तितकेच आवश्यक आहे.

- 1) उपचारात्मक उपायाची गरज असलेल्या विद्यार्थी मंद बुद्धीचा असते. असे समाजू नये.
- 2) विद्यार्थ्यांच्या अडचणीचे निदान न करता उपायाना सुरुवात करू नये.
- 3) ज्या विद्यार्थ्यांसाठी असे उपाय योजले जातात त्याची जाहिर वाच्याता करू नये.
- 4) केवळ बोधात्मक क्षेत्रातच उपचारांची आवश्यकता असते असे नाही. तर भावात्मक व क्रियात्मक क्षेत्रातही त्यांची गरज असते हे लक्षात घ्यावे.

उपचारात्मक अध्यापन पध्दतीत शिक्षक हा वैधक असतो. विद्यार्थ्यांत नुन्यगंड निर्माण होणार नाही. यांचा विचार त्यांना करावा लागतो. त्यांच्यात सहानुभूतीपूर्ण व प्रोत्साहक दृष्टीकोनाची आवश्यकता असते.

उपचारात्मक अध्यापनाचे महत्व:

विद्यार्थ्यांच्या अध्यायनातील दोष तृटी, उणिवा जाणून घेणे ही एक प्रक्रिया आहे, जे शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या उणिवा, दोष, तृटी इत्यादी ओळखतो. व त्यानंतर त्याच्या समस्या नुसार विद्यार्थ्यांचे गट तयार करतो. त्यांना येणाऱ्या समस्यांवर वैयक्तिक मार्गदर्शन करतो. विद्यार्थ्यांची अध्ययन अक्षमता त्यांच्यातील उणीवा चाचणीच्या साहाय्याने निदान करून योग्य शैक्षणिक उपचारांद्वारे त्यांच्या अध्ययनातील मागासलेपणा दूर करणे. प्रभावी शिक्षण सूनिश्चित करणे आणि विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता सुधारणे. यासाठी उपचारात्मक अध्यापनाची गरज आहे. शिक्षक विद्यार्थ्यांमधील दुर्बलता, न्यूनत्व त्यांची कारणे जाणून घेऊन त्यांच्या कलेने त्यांना योग्य ते उपचारात्मक अध्यापन देऊन त्यांना सक्षम बनवितात.

उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता वाढते. म्हणूनच विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्ता विकासात उपचारात्मक अध्यापनाचे अत्यंत महत्व आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये:-

- 1) विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्ता विकासात येणाऱ्या अडचणीचा शोध घेणे.
- 2) शैक्षणिक गुणवत्ता विकास कार्यक्रमाचा अभ्यास करणे.
- 3) विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्ता विकासात येणाऱ्या आर्थिक समस्यांचा शोध घेणे.
- 4) विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्ता विकासात येणाऱ्या सामाजिक समस्यांचा शोध घेणे.
- 5) विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक गुणवत्ता विकासात येणाऱ्या शैक्षणिक समस्यांचा शोध घेणे.
- 6) विद्यार्थ्यांसाठी राबविण्यात येणाऱ्या उपचारात्मक अध्यापनाचे महत्व अभ्यासणे.

संशोधनाची पध्दत:

जनसंख्या:-

प्रस्तुत संशोधनासाठी केंद्र घुग्घुस पंचायत समिती चंद्रपूर जिल्हा चंद्रपूर येथिल इयत्ता दुसरी ते चौथीतील 180 विद्यार्थ्यांची निवड करण्यात आली.

नमुना निवड :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी केंद्र घुग्घुस पंचायत समिती चंद्रपूर जिल्हा चंद्रपूर येथिल इयत्ता दुसरी ते चौथीतील 60 विद्यार्थ्यांची निवड संभाव्य नमुना निवड पध्दतीतील साध्या यादृच्छिक नमुन्यातील लॉटरी पध्दतीने निवड करण्यात आली.

संशोधनाची साधने:-

प्रस्तुत संशोधनासाठी पदनिश्चयन श्रेणी पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणी घेण्यासाठी प्रश्नावली, निरीक्षण, मुलाखत, पडताळा सूची इत्यादी साधनाची निवड केली आहे.

निष्कर्ष:

- 1) विद्यार्थ्यांच्या अडचणीचे स्वरूप भिन्न आहे.
- 2) उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांचे भाषिक कौशल्य विकसित झाले.

- 3) उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांना संख्याज्ञान व संख्यावरील क्रिया करता येतात.
- 4) उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांत असलेला न्युन्यगंड नाहिसा झाला.
- 5) उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थी परिस्थितीसी जुळवून घेण्यास सक्षम झालेत.
- 6) उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढला आहे.
- 7) उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गुणवत्ता विकास झालेला आहे.
- 8) उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांचा लेखन-वाचन कौशल्य विकास झालेले आहे.
- 9) उपचारात्मक अध्यापनामुळे विद्यार्थ्यांना, बेरीज वजाबाकी, गुणाकार, भागाकार क्रिया करता येतात.

संदर्भ ग्रंथ सूची:

1. आंदळकर, ज. ज्ञा., अभिनव शैक्षणिक मानसशास्त्र, श्रीलेखन वाचन भांडार, पुणे.
2. करंदीकर, सुरेश, शैक्षणिक मानसशास्त्र, फडके प्रकाशन कोल्हापूर
3. मुळे रा. श. उमाटे वि. तु (1998) शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे औरंगाबाद विद्या बुक्स लिमिटेड
4. पारसनीय, न रा (2008) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र, नित्यनूतन प्रकाशन, पुणे
5. पुरके वसंत (सप्टें. 2007) शिक्षण ही जगण्याची प्रेरक शक्ती लोकराज्य मुंबई माहिती जनसंपर्क महासंचालनालय.
6. सोहणी डॉ. चित्रा (मे 2007) प्रायोगिक संशोधन पध्दती माशिक ग्रंथ निर्मिती केंद्र यं.च. म. मु. वि.